

Володимир Чухно

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЖИТТЯ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ІВАНОВИЧА ПАНТЮХОВА

Дана стаття носить біографічний характер і містить у собі відомості про основні етапи життя та наукової діяльності Івана Івановича Пантюхова, видатного українського лікаря, антрополога, етнографа і публіциста.

Ключові слова: лікар, антрополог, етнограф.

Іван Іванович Пантюхов увійшов у вітчизняну історію як лікар, антрополог, етнограф і публіцист. Він був видатним дослідником свого часу і, за свідченням сучасників, мав винятковий розум та своєрідний погляд на різні наукові проблеми.

За своє життя Іван Іванович написав понад 150 робіт (нотаток, статей, брошур і книжок) в галузі медицини, народної медицини, медичної географії, санітарії, антропології, етнографії, хімії, кліматології, статистики, історії та інших наук і по праву вважався одним із найплідніших дослідників кінця XIX – початку XX століття.

І.І. Пантюхов не був професійним вченим і писав свої праці у вільний від основної роботи час. Окремі з його робіт носили науково-публіцистичний характер і часто піддавались критиці. Неоднозначно оцінювалась і особа самого І.І. Пантюхова. Одні називали його «генієм землі руської»¹ і видатним знавцем Кавказу², інші відносили «не до антропологів, а до публіки»³, треті вважали вченим, роботи якого балансували між академічною та популярною антропологією, тощо.

Однак, як би там не було, його праці мали істотний вплив на розвиток вітчизняної медицини, антропології, статистики та інших наук і сприяли практичній реалізації їх завдань і цілей. Наукове співтовариство цінило його внесок в науку й обирало членом численних наукових товариств.

Грунтовної біографії І.І. Пантюхова досі не написано. Короткі біографічні відомості про нього вміщені в «Енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза і І.А. Ефрона»⁴, «Настільному енциклопедичному словнику товариства «А. Гарбель і К°»⁵ та в деяких інших виданнях. Однак вони є занадто скупими і не дають повного уявлення про основні етапи його життя і творчості.

Ми спробували усунути цю прогалину і на основі численних літературних джерел та архівних матеріалів відтворили основні етапи біографії І.І. Пантюхова, його наукової та публіцистичної діяльності.

Іван Іванович Пантюхов народився 19 липня 1836 року в селі Кривonosівка Середино-Будського району Сумської області, колишнього Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії і, за твердженням його сина Олега Івановича Пантюхова, організатора скаутського руху в Росії і його голови в еміграції, «походив від малоросійського полковника Пантюхова, якому належало село Кривonosівка»⁶. Однак підтвердженнь цієї легенди ми не знайшли.

Село Кривonosівка було поселено відомими польськими магнатами Пясочинськими у середині 40-х років XVII століття⁷ і до початку національно-визвольної війни українського народу 1648 року перебувало у володінні їх сім'ї, після чого перебувало під владою гетьманською і військовою⁸.

8 березня 1715 року гетьман Іван Скоропадський пожалував її Новгород-Сівер-

ському сотникові Данилу Герасимовичу Кутневському (? – 09.04.1732 рр.), «за вірність і старанність у військовій службі», а 7 червня 1718 року Петро I закріпив її за ним, його дружиною і дітьми у «спокійне і неодмінне володіння»⁹. З часу зазначеного пожалування Кривоносівка була у володінні роду Кутневських і передавалась у спадок від батьків до дітей. На момент опису Новгород-Сіверського намісництва 1779 – 1781 р. в ній числилось 68 дворів і 89 хат, з яких Василю Даниловичу Кутневському належало 25 дворів і 32 хати, його племінникам Михайлу Івановичу Кутневському та Петру Івановичу Кутневському – 27 дворів і 34 хати, а іншим дрібнішим власникам (Юркевичам, Жоравко і т.д.) – 16 дворів і 23 хати¹⁰. Малоросійського полковника з прізвищем Пантюхов серед володільців Кривоносівки ні в той, ні в інший час не було.

Батько Івана Івановича – Іван Несторович Пантюхов мав військове звання обер-офіцера¹¹ і чин колезького реєстратора¹². Був одружений з глухівською поміщицею Іраїдою Петрівною Гриневич¹³, матір'ю Івана Івановича Пантюхова, яка походила із дворян Чернігівської губернії.

Іраїда Петрівна доводилася племінницею кривоносівському поміщику Никифору Пилиповичу Гриневичу¹⁴, який був одружений з однією із правнучок Новгород-Сіверського сотника Д.Г. Кутневського¹⁵ і, можливо, після його смерті успадкувала якісь володіння в Кривоносівці. Однак вони були незначними, і її чоловік Іван Несторович Пантюхов змушений був підробляти чиновником у Чернігові.

Коли сину Івану виповнилося дев'ять років, він влаштував його на навчання у Чернігівську гімназію, поближче до місця своєї служби. Однак через декілька років захворів і в 1848 (1849) році помер від туберкульозу¹⁶.

Після його смерті дружина опинилась у важкому матеріальному становищі і змушена була перевести сина Івана в Новгород-Сіверську гімназію, поближче до місця свого проживання¹⁷.

Іван Пантюхов був здібним учнем і вже з п'ятого класу почав заробляти собі на проживання репетиторством, займаючись з учнями молодших класів гімназії: майбутнім археологом та істориком права Дмитром Яковичем Самоквасовим, членом Ради міністра фінансів Росії Миколою Павловичем Забугіним та іншими¹⁸.

У 1856 році І.І. Пантюхов закінчив Новгород-Сіверську гімназію і 19 жовтня 1856 року поступив на медичний факультет університету святого Володимира в Києві¹⁹.

Під час навчання в університеті він почав займатися науковою та публіцистичною діяльністю і написав декілька статей та нотаток з медицини, які були опубліковані в журналі «Сучасна медицина» та в інших виданнях²⁰.

28 квітня 1862 року І.І. Пантюхов закінчив університет²¹ зі ступенем лікаря (12.05.1862 р.)²² та званням повітового лікаря (12.11.1862 р.)²³, і найвищим наказом по військовому відомству про чини цивільні за №31 від 22 липня 1862 року був зарахований на службу в Кавказьку армію медиком для відряджень. Протягом наступних двох років він служив військовим лікарем у Ставропольському (08.09.1862 р.), Майкопському (02.12.1862 р.), Катеринодарському (03.09.1863 р.) і Кутаїському (28.12.1863 р., 01.12.1864 р.) військових шпиталях, у Кавказькому лінійному 6-ому батальйоні (05.07.1863 р.), у 5-ому Кавказькому зведеному стрілецькому батальйоні (27.03.1864 р.), у лазаретному відділенні 37-го Кавказького лінійного батальйону (08.07.1864 р.), у лазареті 34-го Кавказького лінійного батальйону (05.10.1864 р.), у 3-ому батальйоні 16-го Мінгрельського гренадерського полку (21.10.1864 р.) та в інших військових формуваннях²⁴.

Одночасно з цим він займався науковою та публіцистичною діяльністю і написав більше десяти статей з медицини, медичної статистики, кліматології та географії: «Особливості Кавказьких хвороб», «Фізіологічна замітка на поході», «Зауваження на проект перетворення госпіталів», «Деякі статистичні висновки», «Схили Західного Кавказу», «Медичні відрядження, транспортування і ревізії» та інші.

Під час проходження служби Іван Іванович брав участь у бойових діях за підкорення Західного Кавказу і восени 1864 року був важко травмований великим каменем, кинутим на нього супротивником з вершини гори. Внаслідок цього він близько року хворів і не міг пересуватися без милиць²⁵. Під час хвороби він побував

у багатьох кавказьких лікарнях, відвідав Ріонську долину і написав декілька статей з медичної топографії, медицини і лікувальних властивостей мінеральних вод Кавказу: «До медичної топографії і ендемічної патології області річки Ріона», «До медичної топографії і ендемічної патології області річки Білої», «Перевал через Західний Кавказький хребет», «Особливості хвороб на схилах Кавказу», «Холера на березі Чорного моря», «Абхазькі і Мінгрельські мінеральні води», «Мінеральні води в Кутаїській губернії», «Про Кавказькі мінеральні води», «Варваринське мінеральне джерело» та інші.

Оговтавшись від поранення, І.І. Пантюхов повернувся на службу, і 3 серпня 1865 року був призначений завідуючим лазаретом 37-го Кавказького лінійного батальйону, 7 вересня 1865 року – медиком для відряджень Кавказького окружного військово-медичного управління, 12 січня 1867 року – лікарем Тифліського військового шпиталю, а 7 квітня 1867 року – лікарем Горайського військового шпиталю²⁶. Працюючи на вказаних посадах, він вивчав особливості захворювань серед мешканців Кавказу, розробляв власні способи їх лікування і написав близько двадцяти робіт у галузі практичної медицини, кліматології, етнографії та лікувальних властивостей мінеральних вод Кавказу: «Про їжу в Імеретії», «Про лихоманку, яка була вилікувана без хінної солі», «Спостереження над холерою в Поті», «Вітри Ріонської долини», «Про міфи і повір'я туземці Ріонської долини», «Накалакевське мінеральне джерело», «Мінеральні води по річці Ліахві» та інші.

Наприкінці 1867 року І.І. Пантюхов був переведений в Київський військовий округ і призначений лікарем у 33-ю артилерійську бригаду, а 8 листопада 1868 року переміщений у 48-ий Одеський піхотний полк²⁷. Під час проживання в Одесі він написав кілька робіт з історії і народної медицини, які вийшли окремими виданнями: «Лікарські рослини Південної Росії» (Київ, 1869), «Коротка загальна історія» (Київ, 1869), «Жінки-лікарки» (Київ, 1869) та інші.

Однак отримане поранення давало про себе знати, і влітку 1869 року І.І. Пантюхов звільнився з армії²⁸. 1 вересня того ж року поступив на службу доглядачем і вчителем у двокласне народне училище міста Балти Подільської губернії. На зазначеній посаді він працював по 6 червня 1872 року, після чого був переміщений наставником у Київську вчительську семінарію²⁹, де в 1873 році видав невелику книжку з хімії – «Хімічні відомості» (Київ, 1873), яка була рекомендована вченим комітетом Міністерства народної освіти як навчальний посібник для вчительських семінарій³⁰.

12 липня 1873 року Пантюхов звільнився з Київської учительської семінарії, переїхав у Вязниковський повіт Володимирської губернії і поступив на роботу земським лікарем. Однак через декілька місяців повернувся до Києва і 11 листопада 1873 року був зарахований молодшим ординатором у Київський військовий госпіталь³¹.

Працюючи на вказаній посаді, займався вивченням проблем медичної статистики та санітарної топографії Києва, удосконалював свої пізнання в галузі народних способів лікування і написав декілька цікавих робіт з народної медицини, санітарії та медичної статистики: «Статистичні та санітарні нариси Києва» (Київ, 1875), «Про лікування простими засобами» (Київ, 1875), «Про народну медицину в Південно-західному краї» (Київ, 1875), «Лікарі і знахарі» (Київ, 1875), «Досвід санітарної топографії і статистики Києва» (Київ, 1876), «Лікарні і хвороби в Києві» (Київ, 1876), «Причини хвороб киян» (Київ, 1877) та інші.

Особливий інтерес для науки становила його робота «Статистичні та санітарні нариси Києва». Вона містила в собі важливі відомості про санітарний стан міста, захворювання, пов'язані з ґрунтовими, топографічними і кліматичними умовами, професійним і становим характером населення тощо, і була висунута для нагородження Костянтинівською медаллю, однак не підійшла під умови нагородження³².

Після вступу Росії у війну з Туреччиною, І.І. Пантюхов був відряджений у діючу армію і з 25 грудня 1877 року служив лікарем для особливих доручень IV медичного розряду при військово-медичному управлінні армії, з 2 лютого 1878 року – завідувачем статистичного відділення Польового військово-медичного управління, а з 15 листопада 1878 року – лікарем для доручень при начальникові військових спо-

лучень у Болгарії³³. Після закінчення військових дій, з 18.05.1879 за 01.01.1881 рр., він брав участь у складанні медичного звіту про результати війни 1877 – 1878 р.³⁴, з 20 по 30 грудня 1879 року був учасником VI з'їзду російських натуралістів і лікарів у Санкт-Петербурзі³⁵, а потім повернувся до Києва і 3 липня 1881 року приступив до виконання обов'язків старшого ординатора при Київському військовому госпіталі.

24 січня 1884 року І.І. Пантюхов був призначений бригадним лікарем 5-ої саперної бригади в Одесі, а 1 грудня 1885 року – начальником відділення Головного військово-медичного управління в Санкт-Петербурзі. Однак кабінетна робота йому не припала до душі, і через три роки він подав рапорт про переведення на Кавказ. 11 грудня 1888 року його прохання задовольнили і призначили лікарем для доручень V класу при Кавказькому окружному військово-медичному управлінні в Тбілісі. Одразу після цього Іван Іванович відбув до місця служби і 25 січня 1889 року приступив до виконання своїх службових обов'язків. На вказаній посаді він служив по 14 жовтня 1901 року й одночасно тимчасово виконував обов'язки завідувача військово-медичної лабораторії управління (16.10.1892 р.), помічника інспектора Кавказького окружного військово-медичного інспектора (26.02.1897 – 16.11.1897 рр.) і Кавказького окружного військово-медичного інспектора (26.05.1897 – 17.06.1897 рр.)³⁶.

Цей період був найпліднішим у науковій та публіцистичній діяльності І.І. Пантюхова. За одинадцять років перебування на Кавказі ним було написано більше шістдесяті робіт у галузі медицини, антропології, етнографії, географії та інших наук, багато з яких не втратило своєї актуальності й донині: «Озеро Чалдир та його околиці», «Про зростання деяких племен Закавказького краю», «Про фізичну організацію деяких закавказьких племен», «Курди і карапахи», «Закавказькі росіяни», «Вплив переселення в Закавказький край на фізичний розвиток росіян», «Самурзаканці», «Ахалкалакський повіт. Медико-антропологічний нарис», «Населення Кутаїської губернії», «Антропологічні спостереження на Кавказі», «Про кумиків. Антропологічний нарис», «Антропологічні типи Кавказу», «Метисація», «Про печерне і пізніше житло на Кавказі», «Вплив малярії на колонізацію Кавказу», «Про народне лікування в Закавказькому краю», «Раси Кавказу», «Сучасні лезгини», «Інгуші. Етнографічно-антропологічний нарис», «Рух населення у чеченців» та інші.

Роботи І.І. Пантюхова представляли значний інтерес для вітчизняної медицини, антропології, географії та інших наук, і його обрали дійсним членом Паризького географічного товариства³⁷, Російського антропологічного товариства (1888 р.)³⁸, Кавказького відділу Російського географічного товариства (30.01.1892 р.)³⁹, членом розпорядчого комітету Кавказького відділу Російського географічного товариства (12.05.1898 р.)⁴⁰, членом Кавказького відділення Московського археологічного товариства (1901 р.)⁴¹ тощо.

Наприкінці 1890-х років Іван Іванович став часто хворіти і вирішив залишити службу. Навесні 1900 року він подав рапорт про звільнення і переїхав до Києва, де оселився у своєму хуторі на Куренівці⁴².

Перебуваючи у відставці, він продовжував займатися науковою діяльністю і написав близько десяти робіт у галузі антропології, історії та медицини: «Куренівка: Медико-антропологічний нарис» (Київ, 1904), «Київський та Уманський повіти в антропологічному відношенні» (Київ, 1907), «Значення антропологічних типів в російській історії» (Київ, 1909), «Малоросійський тип: Епоха литовсько-польська» (Київ, 1910) та інші.

Деякі з них носили расовий характер і були неоднозначно сприйняті науковою громадськістю. Особливий інтерес для читачів мала його робота: «Значення антропологічних типів в російській історії», в якій «в простій, доступній, але разом з тим доказовій формі пояснюється багато спірних і драматичних питань вітчизняної історії»⁴³.

Іван Іванович Пантюхов прожив близько 75 років і помер 15 червня 1911 року від атеросклерозу⁴⁴. За його заповітом був похований на Куренівському кладовищі в Києві, неподалік від свого хутора⁴⁵.

Усе своє життя І.І. Пантюхов сумлінно працював на благо своєї вітчизни та

науки і був нагороджений орденами Святого Станіслава 3-го ступеня з мечами (13.12.1864 р.), Святої Анни 3-го ступеня (28.12.1877 р.), Святого Володимира 4-го ступеня (02.04.1879 р.), Святого Станіслава 2-го ступеня (30.08.1884 р.), Святої Анни 2-го ступеня (30.08.1888 р.), Святого Володимира 3-го ступеня (30.08.1892 р.), срібною медаллю «За підкорення Західного Кавказу» (22.07.1865 р.)⁴⁶, медаллю Російського географічного товариства⁴⁷ та удостоєний звання дійсного статського радника (06.12.1897 р.).

З осені 1868 року він був одружений з Ольгою Миколаївною фон Кнорринг, дочкою барона Миколи Густовича фон Кнорринга, і мав від неї шість синів: Микола (25.01.1871 – 1934 рр.), Андрія (20.11.1874 – 1935 рр.), Івана (22.08.1876 – 1959 рр.), Михайла (04.01.1880 – 13.05.1910 рр.), Володимира (? – 1877 р.) та Олега (12 (25).03.1882 – 25.10.1973 рр.). Найвідомішими серед них були Олег Іванович Пантюхов – гвардії полковник, кавалер ордена Святого Георгія IV ступеня, засновник скаутського руху в Росії та його голова в еміграції⁴⁸, і його брат – письменник Михайло Іванович Пантюхов, автор повісті «Тиша і старик», який, на думку українського літературознавця Вадима Леонтійовича Скуратівського, був одним із прототипів булгаківського Майстра⁴⁹.

Основні праці Івана Івановича Пантюхова:

Медицина в Глухові («Сучасна медицина». 1862, №48); Ставропольський шпиталь («Сучасна медицина». 1863, №5); З Майкопа. Хворобливість і антигігієна («Сучасна медицина». 1863, №№7, 23); Про засоби для зайняття у кавказьких шпиталях («Сучасна медицина». 1863, №№23,24); Особливості кавказьких хвороб («Сучасна медицина». 1863, №№23, 24); Зауваження на проект перетворення госпіталів («Сучасна медицина». 1863, №40); Деякі статистичні висновки («Сучасна медицина». 1863, №№43, 44); Кавказькі медичні товариства («Сучасна медицина». 1864, №30); Схили Західного Кавказу (Газета «Кавказ». 1864, №№95, 96); Медичні відрядження, транспортування та ревізії («Медичний вісник». 1864, №7); Фізіологічні замітки на поході («Сучасна медицина». 1864, №36); Лист в редакцію («Сучасна медицина». 1864, №№45, 47); До медичної топографії і ендемічної патології області річки Ріона («Військово-медичний журнал». 1865, ч. 93, VII); До медичної топографії і ендемічної патології області річки Білої («Військово-медичний журнал». 1865, ч. 93, VII); Перевал через Західний Кавказький хребет (Газета «Кавказ». 1865, №12); Абхазькі і Мінгрельські мінеральні води (Газета «Кавказ». 1865, №№55, 56); Мінеральні води у Кутаїській губернії (Газета «Кавказ». 1865, №№66, 67, 76); Стан науки на Кавказі («Сучасна медицина». 1865, №7); Про Самурзакан, їх родах і мови (Газета «Кавказ». 1865, №97); Розбір твору Н.І. Торопова «Досвід медичної географії Кавказу» («Сучасна медицина». 1865, №17); Холера на березі Чорного моря («Сучасна медицина». 1865, №№28, 32); Про Кавказькі мінеральні води («Протоколи Товариства київських лікарів». 1865, №7); Хвороби шкіри від паразитів у туземців Ріонської долини («Протоколи Товариства кавказьких лікарів». 1865, №23); Варваринське мінеральне джерело (Газета «Кавказ». 1865, №№56, 57); Особливості хвороб на схилах Кавказу («Медичний збірник Кавказького медичного товариства». 1865, №1); Скопці в Імеретії («Протоколи Товариства київських лікарів». 1866, №1); Про їжу в Імеретії («Медичний збірник Кавказького медичного товариства». 1866, №4); Зі звіту лазарету Кавказької лінії («Сучасна медицина». 1866, №№29, 34, 35); Про Медичний збірник товариства Кавказьких лікарів («Сучасна медицина». 1866, №36); Опис Зикорських мінеральних вод («Протоколи Товариства кавказьких лікарів». 1866, №3); Про лихоманку, яку було виліковано без хінної солі («Протоколи Товариства кавказьких лікарів». 1866, №11); Вісті з Кавказу і відгук п. Козловському («Сучасна медицина». 1866, №5); Лист з Кавказу («Сучасна медицина». 1866, №20); Робочі зағони на Кавказі (Газета «Кавказ». 1866, №54, 56); Спостереження над холерою в Поті («Сучасна медицина». 1867, №31); Вітри Ріонської долини (Тифліс, 1867); Про міфи і повір'я туземців Ріонської долини (Газета «Кавказ». 1867, №№27, 28); Про видання народно-лікарського листка («Протоколи Товариства кавказьких лікарів».

1867, №12); Накалакевське мінеральне джерело («Медичний збірник Кавказького медичного товариства». 1867, №3); Мінеральні води по річці Ліахві («Протоколи Товариства кавказьких лікарів». 1867); Записки кавказького туриста (Газета «Кавказ». 1867); Самогубства на Кавказі («Сучасна медицина». 1868, №№10, 24); Підшкірна ін'єкція при спорозних лихоманках («Сучасна медицина». 1869, №121); Про народну медицину туземців Ріонської долини («Медичний збірник Кавказького медичного товариства». 1869, №6); Про проект «Листка» Собольщикова («Протоколи Товариства кавказьких лікарів». 1869, 221); Лікарські рослини Південної Росії (Київ, 1869); Коротка загальна історія (Київ, 1869); Жінки-лікарки (Київ, 1869); Живлення клізмою («Сучасна медицина». 1870, №40); Хімічні відомості (Київ, 1873); Товариство казанських лікарів («Медичний вісник». 1873, №43); Царство фельдшерів («Сучасна медицина». 1873, №30); Статистичні висновки про смертність дітей і людей похилого віку за віком та місяцями («Протоколи Товариства київських лікарів». 1873); З Володимирській губернії. Земські аптеки («Сучасна медицина». 1874, №1); Про дитячу смертність у Києві. Про народжуваність і смертність православно-го населення у Києві («Протоколи Товариства київських лікарів». 1874); Про дію водного хлору у великих дозах («Сучасна медицина». 1875, №2); Статистичні та санітарні нариси Києва (Київ, 1875); Про лікування простими засобами (Київ, 1875); Про народну медицину у Південно-західному краї (Київ, 1875); Лікарі і знахарі (Київ, 1875); Досвід санітарної топографії і статистики Києва (Київ, 1876); Бесіди про здоров'я (Київ, 1876); Лікарні і хвороби у Києві (Київ, 1876); Епідемії в Польщі і Західній Росії до кінця XVIII століття («Протоколи Товариства київських лікарів». 1876); Населення Києва («Здоров'я». 1876, №№33,50); Кореспонденція з Бухареста («Здоров'я». 1877, №69); Епідемія черевного тифу в Польщі і Західній Росії («Медичний вісник». 1877, №31); П'явка, що вийшла з блювотою («Медичний вісник». 1877, №38); Селище Холуй (СПб., 1877); Причини хвороб киян (Київ, 1877); Епідемії в Польщі і Західній Росії («Сучасна медицина». 1877, №№7 – 10); Кореспонденція з Адріанополя («Здоров'я». 1878, №98); Історія моєї хвороби («Лікарські відомості». 1878, №275); Про деякі води Балканського півострова («Військово-медичний журнал». 1879, ч. 136, VII); Деякі дослідження про вплив високої та низької температури на здорову і хвору людину («Праці VI з'їзду російських натуралістів і лікарів». 1879, т. II, 178); Про деякі метеорологічні спостереження на Балканському півострові в 1877 і 1878 роках («Праці VI з'їзду російських натуралістів і лікарів». 1879, т. II, 222); З приводу статистики у діючій армії («Лікарські відомості». 1879, № 304); Манія внаслідок малярії («Лікарські відомості». 1879, № 360); До патології Турків («Лікарські відомості». 1880, № 426); Метеорологічні спостереження на Балканському півострові в 1878 – 1979 рр. («Військово-медичний журнал». 1880, ч. 139, VII); Кому належатиме Балканський півострів (Спб., 1880); Дієтика дифтериту («Здоров'я». 1880, №131); Про санітарний стан деяких міст Балканського півострова («Здоров'я». 1880, №№140, 141); Теплі мінеральні джерела Болгарії (Київ, 1882); Кілька випадків шестипалості (Київ, 1883); Випадок сонячного удару в Одесі влітку 1884 р. («Протоколи Товариства одеських лікарів». 1883 – 1884, 229); Вплив високої літньої температури на захворюваність («Російська медицина». 1884, №№37, 38, 39); Населення Одеси за даними військових присутствій (Одеса, 1885); Одеський табір у 1884 р. (СПб., 1885); Випадок мимовільного перелому tibiae («Російська медицина». 1885, №28); Про значення зважування населення за місцевістю («Військово-санітарна справа». 1886, №12); Намети Одеського табору («Військово-санітарна справа». 1886, №15); Медичні каталоги німецької армії на військовий час («Військово-санітарна справа». 1886, №20); Випадок подразливості – Ехолалія («Російська медицина». 1886, №11); З приводу сліпоты в Росії («Військово-санітарна справа». 1886, №23); З вражень Сіверянина («Одеський вісник». 1885, №31); Про вироджувані типи семітів (Протоколи засідань Російського антропологічного товариства за 1888 рік); Нотатки з антропології Кавказу (Протоколи засідань Російського антропологічного товариства за 1889 рік); Озеро Чалдир та його околиці (Газета «Кавказ». 1890, №№322, 323); Зоб в Сванетії («Російська медицина». 1890, №2); Малярія і парші в

Абхазії («Російська медицина». 1890, №12); Парші у семітів Кавказу («Російська медицина». 1890, №№24, 26); Про зростання деяких племен Закавказького краю («Медичний збірник Кавказького медичного товариства». 1890, №50); Про фізичну організацію деяких закавказьких племен («Військово-санітарна справа». 1890, №№12, 13, 19); Аспиндзькі мінеральні води (Газета «Кавказ». 1891, №16); Курди і карапапачи (Газета «Кавказ». 1891, №77); Накалакеви як лікувальна станція (Газета «Кавказ». 1891, №40); Закавказькі росіяни (Газета «Кавказ». 1891, №155); Проказа в Закавказькому краї («Російська медицина». 1891, №8); Вплив переселення в Закавказький край на фізичний розвиток росіян («Російська медицина». 1891, №№35, 36, 37); Про деякі води Тифлісу та його околиць (Газета «Кавказ». 1891, №№264, 265); Про фізичну організацію деяких Закавказьких племен («Військово-санітарна справа». 1891, №№2, 6, 10); Санітарний стан Грузинів («Санітарна справа». 1891, №№42, 50); Ехінококи і цистицерки у Тифлісі («Російська медицина». 1892, №5); Самурзаканці (Газета «Кавказ». 1892, №77); Ахалкалакський повіт. Медико-антропологічний нарис («Медичний збірник Кавказького медичного товариства». 1892, №53); Холера в Тифлісі («Санітарна справа». 1892, №33); Населення Кутаїської губернії (СПб., 1892); Нова санітарна організація Тифліса («Санітарна справа». 1893, №№11, 12); Про волосся Карабахської породи коней («Праці Кавказького товариства сільського господарства». 1893, №№7, 8); Аномалії пальців між туземцями Кавказу («Російська медицина». 1893, №190); Антропологічні спостереження на Кавказі («Записки Кавказького відділення Російського географічного товариства». 1893, том 15); Холерна епідемія на Кавказі (Газета «Кавказ». 1893, №№53, 54); Антропологічні типи Кавказу (Газета «Кавказ». 1893, №103); Джерела гори Мтацмінда (Газета «Кавказ». 1893, №190); Грузини Тифліського повіту («Праці імператорського товариства любителів природознавства і антропології». 1893); Про засоби для захисту в Кавказьких госпіталях («Сучасна медицина». 1893, №15); Заразна лихоманка в м. Петровське, Дагестанської області («Російська медицина». 1894, №4); Лихоманки в м. Петровське в 1893 р. («Протоколи засідань кавказького медичного товариства». 1894, №18); Кавказькі селезінки («Російська медицина». 1894, №№12, 13, 14); Про кумиків. Антропологічний нарис (Газета «Кавказ». 1894, №№138, 139, 325); Метисація («Праці V Пироговського з'їзду лікарів». 1894); Блакитнооки грузини («Праці V Пироговського з'їзду лікарів». 1894); Випадок болотної кахексії («Російська медицина». 1895, №4); Про печерне і пізніше житло на Кавказі (Тифліс, 1896); Про деякі лікувальні місцевості Закавказзя (Тифліс, 1897); До статистики у Кавказькій патології (Тифліс, 1898); Вплив малярії на колонізацію Кавказу (Тифліс, 1899); Про народне лікування в Закавказькому краї (Тифліс, 1899); Кобулети як приморський курорт (Тифліс, 1900); Раса Кавказу (Тифліс, 1900); Проказа, зоб і парші на Кавказі (Тифліс, 1900); Шаорська улоговина та її околиці (Тифліс, 1900); Інгуші. Етнографічно-антропологічний нарис (Тифліс, 1901); Сучасні лезгини (Тифліс, 1901); До сторіччя приєднання Грузії до Росії (Тифліс, 1901); Рух населення у чеченців (Тифліс, 1901); Алкоголізм на Кавказі (Тифліс, 1901); Вплив племінних особливостей на захворювання на кір («Російський медичний вісник». 1901 (37-40); Зараження малярією через дихання («Російський медичний вісник». 1901 (26-28); Куренівка: Медико-антропологічний нарис (Київ, 1904); Київський і Уманський повіти в антропологічному відношенні (Київ, 1907); Про раннє посивіння волосся (Київ, 1908); Значення антропологічних типів у російській історії (Київ, 1909); Малоросійський тип: Епоха литовсько-польська (Київ, 1910).

1. Русская расовая теория до 1917 года в 2-х томах: Сборник оригинальных работ русских классиков под редакцией В.Б. Авдеева. – Том 2. – М., 2002. – С. 28.

2. Орбели Д.И. Сванетия. – СПб., 1904. – С. 100.

3. Воробьев В.В. Рецензия на книгу И.И. Пантюхов: Куреневка. Медико-антропологический очерк. // Русский антропологический журнал. – Кн. XXI – XXII. – № 1 – 2. – СПб., 1905. – С. 184 – 185.

4. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – Том 22-А. – СПб., 1897. – С. 710 – 711.
5. «Настольный энциклопедический словарь товарищества «А. Гарбель и К°». – Том 6. – М., 1899. – С. 3729.
6. Пантюхов О. О днях былых. Семейная хроника Пантюховых. – Нью-Йорк Durand Hause, 1969. – С. 28, 31.
7. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618 – 1648 рр. – Київ, 2006. – С. 303, 444.
8. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. – Том 1. – Київ, 1929. – С. 478.
9. Там само. – С. 391.
10. Опис Новгород-Сіверського намісництва 1779 – 1781 рр. – Київ, 1931. – С. 156.
11. Именная ведомость о студентах университета святого Владимира. // Университетские известия. №3 (ноябрь). – Киев, 1861. – С. 54 – 55.
12. Змеев Л.Ф. Русские врачи писатели. – Вып. 1, тетр. 2. – СПб., 1886. – С. 47.
13. Пантюхов О. О днях былых. Семейная хроника Пантюховых. – Нью-Йорк Durand Hause, 1969. – С. 28.
14. Лазаревский А. Списки черниговских дворян. – Чернигов, 1890. – С. 110.
15. Записки Василия Никифоровича Гегтуна (1771 – 1815 гг.). // Исторический вестник. – Том 1. – СПб., 1880. – С. 39.
16. Пантюхов О. О днях былых. Семейная хроника Пантюховых. – Нью-Йорк Durand Hause, 1969. – С. 28.
17. Пантюхов И.И. Некролог. // Исторический вестник. – СПб., 1911. – С. 764.
18. Иван Иванович Пантюхов. // Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии. – Том 4. – М., 1892.
19. Именная ведомость о студентах университета святого Владимира. // Университетские известия. №3 (ноябрь). – Киев, 1861. – С. 54 – 55.
20. Иван Иванович Пантюхов. // Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии. – Том 4. – Москва, 1892.
21. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
22. Университетские известия. – №1. – Киев, 1875. – С. 169.
23. Академические списки императорского университета святого Владимира (1834-1884 гг.). – Киев, 1884. – С. 159.
24. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
25. Пантюхов И.И. Некролог. // Исторический вестник. – СПб., 1911. – С. 764.
26. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
27. Там само.
28. Иван Иванович Пантюхов. // Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии. – Том 4. – М., 1892.
29. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
30. Правительственные распоряжения. // Журнал Министерства народного просвещения. – №170. – СПб., 1873. – С. 68 – 69.
31. Иван Иванович Пантюхов. // Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии. – Том 4. – М., 1892.
32. Отчет императорского русского географического общества за 1877 год. – СПб., 1877. – С. 36.
33. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
34. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Том 22-А. – СПб., 1897. – С. 710 – 711.
35. Речи и протоколы VI съезда русских естествоиспытателей и врачей в Санкт-Петербурге. – СПб., 1880. – С. 21.
36. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
37. Пантюхов О. О днях былых. Семейная хроника Пантюховых. – Нью-Йорк Durand Hause, 1969. – С. 84.

38. Ежегодник Русского антропологического общества при императорском Санкт-Петербургском университете. – Том 1. – СПб., 1905. – С. 361.
39. Отчет о действиях и состоянии Кавказского отдела императорского Русского географического общества за 1901-й год. // Известия Кавказского отдела Русского географического общества. – Том XVII, №2. – Тифлис, 1904. – С. 90.
40. Отчет о действиях и состоянии Кавказского отдела императорского Русского географического общества за 1901-й год. // Известия Кавказского отдела Русского географического общества. – Том XV, №3. – Тифлис, 1902. – С. 134.
41. Известия Кавказского отделения императорского Московского археологического общества. – Вып. 1. – Тифлис, 1904. – С. 11 – 12.
42. Пантюхов О. О днях былых. Семейная хроника Пантюховых. – Нью-Йорк Dugand Hause, 1969. – С. 125, 140.
43. Русская расовая теория до 1917 года в 2-х томах: Сборник оригинальных работ русских классиков под редакцией В.Б. Авдеева. – Том 2. – М., 2002. – С. 30.
44. Пантюхов И.И. Некролог. // Исторический вестник. – СПб., 1911. – С. 764.
45. Пантюхов О. О днях былых. Семейная хроника Пантюховых. – Нью-Йорк Dugand Hause, 1969. – С. 203.
46. Послужной список И.И. Пантюхова. // РГВИА ф. 546, оп. 2, д. 2999.
47. Пантюхов И.И. Некролог. // Исторический вестник. – СПб., 1911. – С. 764.
48. Булатов И.А. Роль семьи в жизни О.И. Пантюхова – основателя русского скаутского движения. // Журнал «Власть». – №9. – М., 2010. – С. 146 – 148.
49. Скураговский В. Как зовут булгаковского мастера? // Столичные новости. – Киев, 2002. – № 44 (240).

Данная статья носит биографический характер и содержит в себе сведения об основных этапах жизни и научной деятельности Ивана Ивановича Пантюхова, выдающегося украинского врача, антрополога, этнографа и публициста.

This article is biographical in nature and contains information about the main stages of the life and work of Ivan Ivanovich Pantyukhov, a prominent physician, anthropologist, ethnographer and writer.

